документов по которому должен быть готов уже к 1 января 2011 года, а поэтапное вступление в силу планируется с середины 2011 года.

В этой связи можно с высокой долей вероятности прогнозировать, что процесс формирования Таможенного союза практически приобрёл необратимый характер. Его образование должно принести несомненную пользу и государству, и бизнесу, и гражданам объединяющихся стран.

KRYZYS GOSPODARCZY LAT 2008-2009 W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Maria Fic, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra (Polska)

Wprowadzenie

Kryzys lat 2008-2009 jest silniejszy i rozleglejszy pod względem geograficznym niż jakiekolwiek wcześniejsze załamanie koniunktury. Jest to pierwsze załamanie, które dotknęło jednocześnie gospodarki Stanów Zjednoczonych i państw europejskich. Bieżący kryzys odbił się na wszystkich elementach składowych popytu w krajach OECD: konsumpcji, inwestycjach biznesowych i inwestycjach w nieruchomości mieszkalne. W USA popyt wewnętrzny w 2009 roku zmniejszył się o 1,8%, w krajach EU27 o 1%. Analogiczny spadek dotyczy konsumpcji – w 2009 roku obniżyła się ona w USA o 1,8%, w EU27 o 0,5%. Inwestycje prywatne w EU27 były niższe w 2009 roku o 5,5%. W USA zmniejszenie wydatków inwestycyjnych dotyczyło zarówno inwestycji w nieruchomości (spadek o 20,6 % w 2008 i 8,8 % w 2009 roku) jak i wydatków przedsiębiorstw - w 2009 roku wystąpił ich spadek o 3,3%[18].

W 2009 r. realny PKB w USA obniżył się o 2,9 %, natomiast w EU-27 aż o 4 %. Gospodarka Irlandii zwolniła nawet o 9 %. Dodatkowo kryzys znacznie zahamował tempo wzrostu głównych gospodarek wschodzących, szczególnie w Europie Środkowo-Wschodniej. PKB

[18] D. Holland, R. Barrell, T. Fic, S. Gottschalk, I. Hurst, I. Liadze, A. Orazgani, *The World Economy*, "National Institute Economic Review", Journal of the National Institute of Economic and Social Research, No 2006, October 2008, s. 83.

Litwy, Łotwy i Estonii spadło o ponad 10 %. W tabeli 1 przedstawiono podstawowe wskaźniki makroekonomiczne dla gospodarek USA i EU27.

Tabela 1. Tempo zmian podstawowych wskaźników makroekonomicznych (zmiana procentowa) - USA i EU27

L.p.	Wyszczególnienie	2007	2008	2009
		Zmiana procentowa w stosunku do roku poprzedniego		
	USA			
1	-popyt wewnętrzny	1,6	0,1	-1,8
2	-konsumpcja	2,8	0,5	-1,8
3	-inwestycje w nieruchomości	-17,9	-20,6	-18,8
4	-inwestycje przedsiębiorstw	4,9	3,7	-3,3
	EU-27			
5	-popyt wewnętrzny	2,3	0,4	-1,0
6	-konsumpcja	1,6	0,2	-0,5
7	-inwestycje prywatne	4,2	0,0	-5,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Holland, R. Barrell, T. Fic, S. Gottschalk, I. Hurst, I. Liadze, A. Orazgani, *The World Economy*, "National Institute Economic Review", Journal of the National Institute of Economic and Social Research, No 2006, October 2008, s. 83.

Pojęcie i istota kryzysu w gospodarce

W najprostszym ujęciu kryzys jest rozumiany jako skrajny przypadek niestabilności[19], spadkowa faza cyklu koniunkturalnego, lub recesja w gospodarce[20]. Jeżeli kryzys dotyczy większości krajów na świecie w związku z handlem między tymi krajami oraz innymi powiązaniami międzynarodowymi mówimy o kryzysie światowym.

Najbardziej zbadanym i najczęściej analizowanym w literaturze kryzysem jest kryzys finansowy, który obejmuje kryzys bankowy, kryzys walutowy i kryzys zadłużenia. Kryzys bankowy to najdotkliwsza i najsilniej odczuwana konsekwencja utraty stabilności finansowej w postaci niezdolności rynków finansowych do efektywnego funkcjonowania. Część sektora bankowego traci bezpieczeństwo.

[19] A.G. Haldane, G. Hoggarth, V. Saporta, *Assessing Financial System Stability, Efficiency and Structure at the Bank of England*, "BIS Papers", 2001, Nr 1, s. 138, za: A. Ostalecka, *Kryzysy bankowe i metody ich przezwyciężania,* Difin, Warszawa 2009, s. 45.
[20] N. G. Mankiw, M. P. Taylor, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2009, s. 301.

Zwiększa się liczba upadłości, rosną należności zagrożone, w sektorze bankowym powstają straty. Kryzysom bankowym często towarzyszy efekt zarażenia, który prowadzi do przeniesienia problemów sektora bankowego na inne instytucje finansowe i pozafinansowe oraz rozszerzania się zasięgu terytorialnego kryzysu z jednych krajów do innych. Kryzys walutowy ma miejsce wtedy, gdy występuje spekulacyjny atak na kurs waluty, powodujący dewaluację lub ostrą deprecjację tej waluty, lub konieczność obrony kursu tej waluty poprzez uruchomienie rezerw walutowych. Kryzys zadłużenia to sytuacja, w której pożyczkobiorca nie spłaca długu lub pożyczkodawca uważa taką sytuację za prawdopodobną i odmawia udzielenia nowych kredytów.

W latach 50. i 60. XX wieku nie odnotowano dużych kryzysów finansowych. Kryzysy finansowe zaczęły się pojawiać i nasilać w latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych a także dziewięćdziesiątych[21]. Lata dziewięćdziesiąte XX wieku to okres gwałtownych zmian, które w istotny sposób wpłynęły na warunki funkcjonowania rynków. U podłoża tych zmian leżą: globalizacja, liberalizacja finansowa, deregulacja rynków finansowych, dezintermediacja[22], szybki rozwój nowych produktów bankowych, konsolidacja i ekspansja gospodarcza. Zmiany te przyniosły wiele korzyści, ale wywołały także szereg zagrożeń. Zagrożenia to: pojawiające się w różnych miejscach świata kryzysy finansowe, co w sytuacji silnych powiązań między gospodarkami prowadziło do rozprzestrzeniania się tych kryzysów na inne kraje i występowania negatywnych następstw dla międzynarodowych rynków. W latach 1970–2007 wystąpiło na świecie 395 kryzysów finansowych, w tym – 124 bankowe, 207 walutowych i 63 kryzysy zadłużenia – tabela 2. Kryzysy stawały się coraz częstsze i głębsze. W latach 80-tych XX wieku Międzynarodowy Fundusz Walutowy zidentyfikował 152 kryzysy, a w latach 90-tych – 173 kryzysy.

Tabela 2. Kryzysy w gospodarce światowej w latach 1970 – 2007

Lp	Wyszczególnienie	Systemowy kryzys bankowy	Kryzys walutowy	Kryzys zadłużenia
		Według roku rozpoczęcia kryzysu		
1.	Lata 1970 -1979	4	25	7

[21] H. James, *Der Ruckfall. Die neue Weltwirtschaftskrise,* Piper Munchen, Zurich 2005.
[22] Dezintermediacja to ograniczanie roli banków w procesie pozyskiwania kapitału przez przedsiębiorstwa.

2.	Lata 1980 - 1989	39	72	41
3.	Lata 1990 - 1999	74	92	7
4.	Lata 2000 - 2007	7	18	8
	Razem	124	208	63
	Ogółem	395		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Laeven and Valencia, *Systemic Banking Crises: A New Database*, IMF Working Paper, 2008, http://www.luclaeven.com/Data.htm.

W latach 1970-2007 - 139 krajów na świecie stanęło w obliczu kryzysów[23], niektóre kilkakrotnie. Koszty kryzysów stają się coraz wyższe[24].

Głównymi przyczynami kryzysu w latach 2007 i 2008 były:

1. Ekspansywna polityka pieniężna najważniejszych banków emisyjnych (szczególnie w USA w latach 2001-2004), które służyły jako globalna baza monetarna dla spekulacyjnego bąbla na rynku nieruchomości i akcji. Ekspansywna polityka monetarna przyczyniła się do stworzenia globalnej nierównowagi (niskie stopy procentowe na świecie) i wywołała polowanie na zysk ze strony banków i inwestorów instytucjonalnych (USA, Wielka Brytania, Islandia), co doprowadziło do ekspansji kredytowej i rosnących cen aktywów.
2. Elementy psychologiczne, wspierające powstanie bąbla spekulacyjnego (kryzys zaufania) - owczy pęd, systematyczne przeszacowywanie ryzyka i przekonanie, że każdy z osobna jest bardziej chytry niż rynek.
3. Nieefektywność rynków finansowych – przede wszystkim deficyt informacji i niska jakość obowiązujących wymagań. Innowacje finansowe w połączeniu luźnymi regulacjami doprowadziły banki do rozdawania ryzykownych kredytów hipotecznych, przy zbyt małej płynności i niewystarczającej ilości kapitału.
4. Pozostałe czynniki – np. interwencja państwa (ograniczanie podatków, wsparcie przekazywania hipotek), system banków i

[23] Obliczenia własne na podstawie: Laeven and Valencia, *Systemic Banking Crises: A New Database*, IMF Working Paper, 2008.

[24] P. Honohan, *Risk Managment and the Cost of the Banking Crisis*, "National Institute Economic Review", Journal of the National Institute of Economic and Social Research, No 2006, October 2008, s. 18.

organizacji finansowych zorganizowany w sposób piramidalny, nadwyżka bilansowa w gospodarce chińskiej, systematyczne niedoszacowanie ryzyka kapitałowego w modelach prognostycznych, niskie kwoty kapitałów własnych banków. Na przykład regulacje bankowe nie obejmowały banków inwestycyjnych, co było jedną z przyczyn tego, że z pięciu dużych samodzielnych banków inwestycyjnych istniejących w Stanach Zjednoczonych w 2007 r. żaden nie istnieje dzisiaj w takiej formie (jeden upadł, dwa zostały przejęte, a dwa zostały praktycznie zmuszone do zmiany statusu prawnego – i przejścia do regulowanego sektora bankowego)[25]. Z uwagi na rolę tych instytucji w całym globalnym systemie finansowym, negatywne skutki tych zaniedbań były powszechnie odczuwalne.

Wpływ kryzysu na kraje Unii Europejskiej

Sfera realna gospodarki strefy euro została dotknięta przez kryzys z półrocznym opóźnieniem w stosunku do Stanów Zjednoczonych. Przyczyną tego opóźnienia jest różnica pomiędzy cyklami gospodarczymi strefy euro i USA. Załamanie wzrostu gospodarczego w II połowie 2008 r. w strefie euro było, przede wszystkim, wynikiem obniżającego się popytu inwestycyjnego i eksportu netto, co doprowadziło do szybkiego wzrostu bezrobocia. Gospodarki strefy euro zostały dotknięte kryzysem poprzez trzy rodzaje kanałów oddziaływania:

-kanał rynku nieruchomości (Hiszpania, Irlandia, Francja),

-kanał handlu zagranicznego (Niemcy),

-kanał rynków finansowych i handlu zagranicznego (kraje Europy Środkowo-Wschodniej).

W latach 2006-2007 w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wystąpiła wysoka dynamika akcji kredytowej, która była głównym czynnikiem napędzającym wysokie tempo wzrostu gospodarczego. Problemy

[25] Bank Lehman Brothers – upadł 15 września 2008, Merril Lynch, został zakupiony przez Bank of America we wrześniu 2008, Bear Sterns został przejęty 17 marca 2008 przez bank Morgan Chase, Morgan Stanley i Goldman Sachs wystąpiły we wrześniu 2008 do Fedu o przyznanie im praw banków detalicznych. (Failed Bank List". Federal Deposit Insurance Corporation. United States Government. Archived from the original on 2009-09-05. http://www.webcitation.org/5jZje9Jic, Failed FDIC Bank Reports: 2009 - Present. Money Economics. Money Economics. Archived from the original on 2009-09-05. http://www.webcitation.org/5jZje9Jic.

z płynnością międzynarodowych instytucji finansowych doprowadziły do zmniejszenia napływu kapitału i ograniczenia akcji kredytowej, zwłaszcza kredytów denominowanych w walutach obcych. Udział kredytów w walutach obcych jako procent całości kredytów dla sektora prywatnego wynosił na Łotwie prawie 90%, w Estonii trochę ponad 80%, w Polsce niewiele ponad 30%[26]. Ograniczenie kredytów (w krajach nadbałtyckich prawie o 100% w porównaniu do roku poprzedniego) osłabiło drastycznie popyt wewnętrzny. Ponadto relatywnie duża otwartość tych gospodarek, odzwierciedlona miedzy innymi przez wysoki udział eksportu w PKB, który w 2008 r. wynosił średnio ponad 60 %, uzależniła wzrost gospodarczy tych państw od sytuacji gospodarczej panującej na głównych rynkach zbytu w krajach UE15.

Przed kryzysem ryzyko zostało niedoszacowane. Ponowne oszacowanie oznacza, że prognozy dotyczące wysokości PKB będą kształtować się na niższym poziomie, gdyż w efekcie koszt nowych inwestycji jest wyższy. Inwestycje zależą od realnego kosztu użytkowania kapitału (stopa procentowa +ryzyko). Prawdopodobieństwo wystąpienia takiego scenariusza wynosi 95%[27]. Występuje długoterminowy spadek realnego PKB z tytułu kryzysu: na poziomie 3 do 4 procent PKB (produkt potencjalny). Otworzyła się także luka popytowa na poziomie 3 do 4 procent PKB.

Tabela 3. Rzeczywisty wzrost PKB (w %) w wybranych krajach Unii Europejskiej

	2007	2008	2009	2010	2011	2012-2016
France	2,3	0,3	-2,2	1,4	1,7	2,2
Germany	2,6	1,0	-5,0	1,7	1,9	2,0
Greece	4,5	2,0	-1,2	-0,1	1,5	2,6
Ireland	6,0	-3,0	-7,1	-1,0	2,0	3,1
Latvia	10,0	-4,2	-17,9	-1,6	4,5	4,4
Poland	6,7	5,0	1,6	2,9	4,2	4,3
Spain	3,6	0,9	-3,7	-0,7	0,9	2,9
UK	2,6	0,5	-4,8	1,1	2,0	2,7
UE27	2,9	0,7	-4,1	1,1	1,9	2,5

[26] EcoWin Financial, EcoWin Economic.
[27] www.niesr.ac.uk.

Źródło: www.niecr.ac.uk

Skala, skład i tempo wzrostu w krajach Unii Europejskiej będzie się różnić, w zależności od różnic strukturalnych i różnic w politykach pomiędzy tymi krajami – tabela 3.

W 2009 roku wprowadzono w krajach Unii Europejskiej szereg instrumentów, celem których było pobudzanie gospodarki. Instrumenty te obejmują dwie grupy działań: ulgi finansowe wprowadzone przez rządy i instrumenty polityki strukturalnej.

Ulgi finansowe wprowadzone przez rządy to:

1. Zobowiązania banków (pasywa)
   - zwiększenie zabezpieczeń depozytów
   - gwarancje lub zakup długów bankowych
   - wstrzyknięcie kapitału
   - nacjonalizacja
2. Aktywa bankowe
   - zabezpieczenie złych aktywów
   - wykup toksycznych aktywów
3. Zakup papierów sektora prywatnego
4. Zakup papierów wartościowych posiadających zabezpieczenie
5. Ograniczenie krótkiej sprzedaży

Instrumenty polityki strukturalnej

1. Polityka rynku pracy
   - wzrost zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy
   - wzrost zasiłków z tytułu bezrobocia
   - wykorzystanie aktywnych instrumentów rynku pracy
2. Instrumenty fiskalne
   - czasowe wsparcie przemysłu samochodowego
   - inne subsydia i pomoc eksporterom
3. Konkurencja i innowacje
   - obniżenie podatków i granty w sferze B+R
   - złagodzenie barier wejścia

Wprowadzenie tych instrumentów okazało się kosztowne dla krajów Unii Europejskiej. Wartość tzw. pakietów antykryzysowych kształtuje się na poziomie kilku procent w największych krajach – tabela 4.

Tabela 4. Wartość pakietów antykryzysowych w wybranych krajach Unii Europejskiej w 2009 roku

Pakiety antykryzysowe w wybranych krajach UE	
Obniżki podatków	Gwarancje kredytowe
• Niemcy - 6 mld euro (1,4% PKB), • Francja 17 mld euro (0,8% PKB) • Wielka Brytania 16,5 mld euro (1%PKB) • Hiszpania 12,5 mld euro (1,1 % PKB) • Polska 1,5 mld euro ulg podatkowych (0,5%PKB)	• Niemcy - 70 mld euro (2,7% PKB), • Francja - 42 mld euro (2,1%PKB); • Wielka Brytania - 22 mld euro (1,4%PKB); • Hiszpania - 54 mld euro (5%PKB) • Polska - 4,9 mld euro gwarancji kredytowych (1,6%PKB).

Źródło: opracowanie własne.

Wraz z ustępowaniem kryzysu, zostaną wprowadzone strategie wyjścia z zastosowanych metod interwencji związanych z kryzysem:

- Odpowiednie umiejscowienie w czasie jest niezbędne
  - Wycofanie polityk antykryzysowych zbyt wcześnie mogłoby zagrozić wzrostowi, a zbyt długie ich utrzymywanie mogłoby zagrozić stabilności makroekonomicznej i finansowej w długim okresie czasu
- Odpowiedni skład i kolejność czynności wyjścia, powinny zostać stworzone biorąc pod uwagę charakterystykę danego kraju:
  - głębokość recesji, strukturę demograficzną, początkowy rozmiar finansów publicznych

Rosnące deficyty budżetowe przy ciągle relatywnie niewielkim wzroście nieuchronnie doprowadzają do błyskawicznie rosnącego zadłużenia. Do 2012 roku, dług publiczny w Strefie Euro może przekroczyć 90% PKB a w prawie wszystkich krajach przekroczy limit 60% z Maastricht - tabela 5.

Tabela 5. Przewidywane zadłużenie w krajach Unii Europejskiej (dług publiczny - % PKB)

	Dług publiczny					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012-2016
Austria	59,5	62,7	66,5	71,3	74,7	80,3
Belgium	84	89,8	94,3	101,1	107,8	109,9

Czech Republic	29	30	34,2	37,8	39,9	44,1
Denmark	26,8	33,5	35,2	37,9	41,1	44,6
Finland	35,1	33,4	36,1	44,5	50,8	62,2
France	63,8	67,5	73,5	81,6	87	98,4
Germany	64,9	66	71,4	77,1	82	89,2
Greece	95,6	99,2	106,8	117,6	120,1	118,9
Hungary	65,9	72,9	81,3	73,3	68,8	60,2
Ireland	24,9	34,1	55,6	70,6	80,3	88,7
Italy	103,5	105,8	111,1	116,6	119,4	118
Netherlands	45,5	50,6	62,4	69,7	75,6	81,3
Poland	45	47,2	49,2	54,2	58,6	64,4
Portugal	63,6	66,3	72,2	80,5	86,9	98,1
Spain	36,1	39,7	48	59	65,8	73,4
Sweden	40,5	38	38,9	43,5	46,1	46,1
UK	43,4	46,7	62	74,8	83,3	94,1

Źródło: Eurostat i www.niesr.ac.uk.

Walka z deficytem i długiem publicznym koncentruje się na następujących działaniach;

1. Tendencja do ograniczania wydatków przez państwo i firmy (błędne koło)
2. Reformy rynku pracy (brak reform)

- Grecja – zamrożenie emerytur oraz cięcia płac i premii w sektorze publicznym
- Irlandia – analogicznie
- Włochy – zmniejszenie o 10% wydatków na płace w ministerstwach oraz zamrożenie płac w sektorze publicznym
- Hiszpania – zamrożenie emerytur i płac urzędników w 2011 roku
- Portugalia – obniżka plac urzędników wyższego szczebla

3. Zmiany podatkowe

- Grecja – VAT z 21 do 23%, wzrost podatku akcyzowego na paliwo,
- Irlandia - VAT z 21 do 23%,
- Włochy - VAT z 20 do 23%,
- Hiszpania – zawieszenie wypłat becikowego (2,5 tys. Euro na dziecko)
- Portugalia – wzrost VAT-u o 1%, dodatkowy podatek dla firm o zyskach ponad 2 mln euro.

Zakończenie

Pobudzenie wzrostu gospodarczego i wyjście z kryzysu wymagać będzie od krajów europejskich wprowadzenia polityk oszczędnościowych i regulacyjnych. Komisja Europejska zaproponowała, w celu zapewnienia zgodności polityk gospodarczych, wprowadzenie od 2011 roku swoistej „kontroli" budżetów poszczególnych państw. Projekty budżetu albo przynajmniej ich ogólne założenia będą wiosną omawiane przez ministrów finansów "27".

1. Failed Bank List". Federal Deposit Insurance Corporation. United States Government. Archived from the original on 2009-09-05. http://www.webcitation.org/5jZje9Jic.
2. Failed FDIC Bank Reports: 2009 - Present. Money Economics. Money Economics. Archived from the original on 2009-09-05. http://www.webcitation.org/5jZje9Jic.
3. *Global Financial Stability Report. Responding to the Financial Crisis and Measuring Systemic Risks*, International Monetary Fund Washington DC, April 2009.
4. Haldane A. G., Hoggarth G., Saporta V., *Assessing Financial System Stability, Efficiency and Structure at the Bank of England*, "BIS Papers", 2001, Nr 1, s. 138, za: A. Ostalecka, *Kryzysy bankowe i metody ich przezwyciężania,* Difin, Warszawa 2009.
5. Honohan P., *Risk Management and the Cost of the Banking Crisis*, "National Institute Economic Review", Journal of the National Institute of Economic and Social Research, No 2006, October 2008.
6. James H., *Der Ruckfall. Die neue Weltwirtschaftskrise,* Piper Munchen, Zurich 2005.
7. Jóźwik T., *Daleka droga do szybkiego wzrostu*, „Forbes" nr 9, 2009.
8. Laeven and Valencia, *Systemic Banking Crises: A New Database*, IMF Working Paper, 2008.
9. Mankiw N. G., Taylor M., P., *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2009.
10. *Polska wobec światowego kryzysu gospodarczego,* Narodowy Bank Polski, Warszawa, wrzesień 2009.
11. *The Financial and Economic Crisis: a Decent Work Response*, International Labour Organization (International Institute for Labour Studies), Geneva 2009.